

УДК 373.2

*ЛЮДМИЛА МАЦУК, кандидат педагогічних наук, професор, завідувач
кафедри теорії та методики дошкільної і спеціальної освіти,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
ORCID ID 0000-0003-0472-6813
plo4447@ukr.net*

*ОЛЕКСАНДРА КУЗЕНКО, кандидат педагогічних наук, доцент
кафедри українознавства і філософії, Івано-Франківський
національний медичний університет
ORCID ID 0000-0003-1900-1196
oleksandrakuz@ukr.net*

*ПЕТРО КУЗЕНКО, кандидат мистецтвознавства, доцент кафедри
образотворчого і декоративно-прикладного мистецтва та
реставрації Навчально-наукового Інституту мистецтв,
Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника
ORCID ID 0000-0003-4384-7650
kuzenko_14@i.ua*

ВИКОРИСТАННЯ ПЕЙЗАЖНОГО ЖАНРУ У ФОРМУВАННІ ЦІННІСНОГО СТАВЛЕННЯ ДО ПРИРОДИ ДІТЕЙ ДОШКІЛЬНОГО ВІКУ

*LIUDMYLA MATSUK, candidate of pedagogical sciences, professor, head of the
Department of theory and methods of preschool and special education,
Vasyl Stefanyk Precarpathian National University
OLEXANDRA KUZENKO, Candidate of Pedagogical Sciences,
Docent of the Department of Ukrainian Studies and Philosophy,
Ivano-Frankivsk National Medical University
PETRO KUZENKO, Candidate of Art History, Associate Professor Department
of Fine and Decorative Arts and Restoration Educational and Scientific
Institute of Arts, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University*

USAGE OF LANDSCAPE GENRE IN FORMING VALUE ATTITUDE TOWARDS NATURE IN PRESCHOOL AGE CHILDREN

У статті розкрито особливості формування ціннісного ставлення до природи у вихованців ЗДО засобами образотворчого мистецтва. Акцентовується, що одним із завдань методики ознайомлення дітей дошкільного віку з природою є формування екологічних цінностей, цілісного уявлення про природу та мотивації до її збереження. Наголошується, що дієвим засобом формування ціннісного ставлення до природи слугує образотворче мистецтво. Завдяки ознайомленню дітей дошкільного віку з пейзажним жанром відбувається активізація

пізнавального інтересу до предметів і явищ природи, природного довілля рідного краю, бережливо-го ставлення до нього, виховання позитивних моральних якостей особистості, а відтак і формування ціннісного ставлення до природи.

Ключові слова: природа, екологічне виховання, ціннісне ставлення, старший дошкільний вік, образотворче мистецтво, пейзажний жанр.

Summary. The article reveals the peculiarities of forming a value-based attitude towards nature in children of IPE through the means of fine arts. It is emphasized that one of the tasks of the methodology for introducing preschool age children to nature is

the forming of environmental values, a holistic view of nature, and motivation for its preservation. It is emphasized that fine arts are an effective means of forming a valuable attitude towards nature. By introducing preschool age children to the landscape genre, they develop a cognitive interest in objects and phenomena of nature, the natural environment of their native land, a careful attitude towards it, the upbringing of positive moral qualities of the personality, and, consequently, the forming of a value-based attitude towards nature.

Key words: nature, environmental education, value attitude, senior preschool age, fine arts, landscape genre.

Постановка проблеми в загальному вигляді. Техногенний вплив на навколишнє середовище спричинив глибокі зміни в умовах життя людей і поступове віддалення їх від природи. Це зумовило низку негативних наслідків, що потребують перегляду світоглядних орієнтирів і переосмислення взаємодії суспільства з природним середовищем. Тому особливої актуальності набуває оновлення підходів до екологічної освіти і виховання дітей дошкільного віку. Одним із завдань методики ознайомлення дітей дошкільного віку з природою є формування екологічних цінностей, цілісного уявлення про природу та мотивації до її збереження. Це потребує системного розширення знань про довкілля, розвитку особистісного ставлення дошкільників до природи як до невід'ємної частини власного буття.

У сучасних реаліях питання гармонійної взаємодії людини з природою набуло особливої значущості у зв'язку з загрозою глобальної екологічної кризи. Це зумовлює потребу в екологізації всіх сфер людської діяльності та формуванні екоцентричного типу світогляду, починаючи вже з раннього віку. Саме тому надзвичайно важливим є добір змісту, методів і засобів екологічного виховання, що відповідають віковим особливостям і пізнавальним можливостям дітей дошкільного віку. Основними напрямками екологічного виховання дошкільнят є засвоєння початкових знань про природу, формування емоційно-ціннісного ставлення до довкілля та розвиток елементів екологічної свідомості (Лисенко, Мацук, Лисенко, 2019).

Аналіз досліджень і публікацій.

Основні завдання, які формують ціннісне ставлення дітей дошкільного віку до природи, представлено в Базовому компоненті дошкільної освіти та чинних програмах навчання і виховання ("Впевнений старт", "Дитина", "Дитина в дошкільні роки", "Українське дошкільня", "Соняшник", "Я у Світі" та ін.).

Ідеї екологічного виховання ма-

ють глибокі історико-педагогічні витоки. У працях Я. Коменського, Й. Песталоцці та К. Ушинського наголошувалося на особливій ролі природи у формуванні гармонійної особистості дитини, а також на значенні безпосереднього спілкування з навколишнім середовищем у процесі її розвитку.

Відтак українські педагоги С. Русова, В. Сухомлинський продовжували розвивати ідеї учених, акцентуючи на гармонізації внутрішнього світу дитини через взаємодію з природою. С. Русова особливу увагу приділяла значенню природи в педагогічному процесі, розглядаючи її як важливий чинник формування спостережливості, логічного мислення, моральної чутливості та естетичного сприйняття світу. На її думку, природа має неабиякий вплив на розвиток особистості дитини, а виховання екологічної свідомості повинно ґрунтуватися на емоційно-ціннісному сприйнятті довкілля. Формування ціннісного ставлення до природи є ключовим компонентом гармонійного розвитку особистості й спирається на концепції цінностей, емоцій та ставлень, що знайшли відображення у працях провідних дослідників. Саме система цінностей виконує роль внутрішнього регулятора поведінки, трансформуючи загальнолюдські й соціальні норми у глибоко усвідомлені особистісні переконання. Погляди В. Сухомлинського логічно продовжують цю традицію. Педагог розглядав природу як першоджерело фізичного, інтелектуального, морального та естетичного виховання. Його педагогічна концепція базувалася на принципі "гармонії педагогічних впливів", що об'єднував природу, працю, красу, мистецтво, слово і співпереживання в єдину систему виховних засобів (Лисенко, Мацук, Лисенко, 2019).

У дослідженнях сучасних учених естетична цінність природи розглядається через призму таких загальноестетичних категорій, як: прекрасне, піднесене, трагічне. Результати сучасних наукових досліджень доводять, що процес виховання емоційно-ціннісного ставлення до

природи (як складової екологічної культури особистості) складний і пов'язаний із формуванням ряду структурних компонентів особистості: 1) потреб, що обумовлені функціями природного довкілля; 2) емоційної готовності до усвідомлення цінностей природи; 3) мотивів взаємодії з природою на основі усвідомлення цінностей природи; 4) особистого досвіду емоційно-ціннісного ставлення до природи.

Для характеристики рівня сформованості ціннісного ставлення до природи в наукових джерелах використовується поняття "еколого-естетична культура". Включаючи в себе сукупність культурних цінностей та процес їх формування, еколого-естетична культура виконує свою провідну функцію шляхом збагачення індивіда необхідними знаннями про природу, формує правильне уявлення про потреби своєї життєдіяльності та визначає готовність діяти відповідно до цих потреб.

Дослідники Н. Гавриш, Н. Лисенко, Л. Мацук, З. Плохій та інші акцентують на значущості емоційно-ціннісної сфери як підґрунтя екологічного виховання дошкільників. У їхніх роботах підкреслюється важливість усвідомленого підходу до взаємодії з природним середовищем як засобу всебічного розвитку особистості. Науковці наголошують на ролі краєзнавчого компонента у вивченні природи рідного краю, що посилює зв'язок дитини з довкіллям і сприяє формуванню емоційної прив'язаності та відповідального ставлення.

Отож, особливої уваги в сучасних підходах набуває ідея цілісного виховного впливу, що поєднує засвоєння екологічних знань з розвитком естетичного сприймання природи.

Виклад основного матеріалу дослідження.

Дошкільний вік є важливим етапом у розвитку особистості, коли активно формується чуттєве пізнання світу завдяки роботі аналізаторів, інтенсивному розвитку уявлень, пам'яті, мислення та мовлення. У цей період закладають-

ся основи логічного мислення й елементи абстрактних міркувань, формуються механізми узагальнення на основі обмеженого досвіду. Пізнавальний інтерес дітей такого віку має свої особливості, тому важливо систематично збагачувати їхній досвід новими знаннями, що стимулює пізнавальну активність і сприяє формуванню стійких інтересів.

У дітей 5–6 років домінують риси дбайливого, доброзичливого й гуманного ставлення до живої природи. Вони вже здатні систематизувати отриману інформацію, встановлювати прості причинно-наслідкові зв'язки, узагальнювати спостереження. Саме в цьому віці відбувається становлення змістовно-наочного мислення та закладаються основи екологічної свідомості, що формується через елементарне прогнозування, виділення загальних закономірностей у природних явищах, усвідомлення часових і просторових зв'язків (*Рейпольська, 2013*).

У процесі пізнання діти набувають здатності передбачати результати своїх дій та можливі наслідки природних явищ, що свідчить про розвиток емоційного передбачення. У старшому дошкільному віці воно виконує регулюючу функцію в поведінці, дозволяючи дітям диференціювати емоційні стани й робити моральні оцінки подій. Формується здатність свідомо розуміти, що є добром, а що – злом, що є прийнятним або шкідливим для природи.

Педагоги підкреслюють значення безпосереднього контакту дітей з природою, що викликає яскраві емоції, прагнення до повторення позитивних переживань, турботи та взаємодії. Така діяльність формує стійкий пізнавальний інтерес, базований на емоційно забарвленому досвіді. Важливим є розвиток таких почуттів, як радість, співпереживання, задоволення, що супроводжують процес пізнання природи.

У старшому дошкільному віці відбувається зміна ставлення до навколишнього світу. Діти поступово долають егоцентризм, розрізняють

своє "Я" та об'єктивну реальність, починають диференціювати людське і природне. Хоча суб'єктне сприйняття ще не зникає повністю, діти вже здатні на формування так званої "суб'єктної установки" щодо природних об'єктів, сприймаючи їх як рівнозначні й гідні поваги. Це свідчить про перехід від прагматичного до емоційно-ціннісного підходу у ставленні до природи. Дошкільники починають ставити складніші запитання – не лише "навіщо?", а й "чому?" – що свідчить про зростання рівня когнітивної рефлексії.

Малюки виявляють природний інтерес до динамічних природних явищ, які збуджують емоції та привертають увагу, що сприяє кращому запам'ятовуванню. Їхнє сприймання переважно зосереджене на яскравих зовнішніх характеристиках об'єктів, а не на їхній сутності. Вивчення природи в ЗДО базується на чуттєвому досвіді дитини – через спостереження, експериментування, порівняння та узагальнення з акцентом на формування емоційно забарвлених екологічних уявлень і ціннісного ставлення до природи.

Екологічні уявлення є важливою складовою екологічної свідомості, оскільки формують базовий світогляд дитини стосовно навколишнього середовища. З раннього віку вони виникають через безпосередню взаємодію з природними об'єктами, однак початкові уявлення часто наївні, фрагментарні і потребують педагогічної корекції. У дошкільному віці ці уявлення мають обмежений характер і низький рівень узагальнення, проте з розвитком когнітивних процесів стають більш структурованими, деталізованими й системними (*Горопаха, 2001*).

Дослідники підкреслюють, що такі якості, як спостережливість і зацікавленість природним довкіллям, є ключовими умовами розвитку екологічного мислення. Екологічна готовність дитини передбачає три компоненти: емоційний (ставлення, співпереживання), діловий (практичні дії, догляд, участь у природоохоронних заходах), інтелектуальний (екологічні знання, уявлен-

ня, розуміння закономірностей). Формування екологічного інтересу є центральним етапом становлення екологічної свідомості, оскільки стимулює не лише пізнавальну, а й ціннісно-мотиваційну активність дітей у природному середовищі.

Загальновідомо, що діти дошкільного віку сприймають інформацію через образи, що робить яскраві візуальні та звукові елементи важливими для запам'ятовування. Так, пейзажі, які поєднують яскраві образи з пізнавальною інформацією, слугують ефективним засобом формування природничих цінностей у малюків. Художні образи природи несуть глибокий духовно-філософський та моральний зміст, завдяки чому відображається ставлення митця до навколишнього світу. Залежно від мистецького напрямку, до якого належить твір, пейзажі поділяються на: міфологічний, класицистичний, реалістичний, імпресіоністичний, абстрактний (*Кузенко, 2019*).

У міфологічному пейзажі зображення природи передається через архетипи і мотиви різних міфів. У таких пейзажах митці відтворюють традиційні міфологічні уявлення, образи і мотиви, активно їх переосмислюючи і доповнюючи. Міфологічний опис природи характерний для творів філософського змісту.

Митці епохи класицизму надавали перевагу зображенню краєвидів міст та мастків: з геометричним плануванням, що засноване на рівних частинах і симетрії. Це не тільки впорядкована, але й прикрашена природа. Класицистичний пейзаж нерідко є алегоричним.

Реалістичний пейзаж достовірно, точно відображає реальну природу через характерні для її об'єктів форми, розміри, кольори. Також у пейзажах митці передають особливості поверхонь природного матеріалу. Завдяки цьому реалістичний пейзаж може бути об'єктивно-реалістичним, тобто зображенням нейтральним спостерігачем, тобто пропущеним через внутрішній світ персонажа або автора.

Імпресіоністичний пейзаж (від

фр. "враження") відображає природу в момент її зміни. Головну увагу митці звертають на світло та колір як на найбільш змінні елементи матеріальної форми. У пейзажах передаються різні стани атмосфери, складна гама відтінків фарб, переливи барв, кольорові тіні. Виконуючи основні функції (гедоністичну, евристичну, комунікативну, виховну) та спираючись на розвинене художнє мислення, твори образотворчого мистецтва оперують реальними образами і надають можливість проаналізувати всі найскладніші процеси в доквіллі, прояви естетичного в природі, усвідомити, виробити особисте ставлення до них (Кузенко, 2010).

Через естетичну оцінку предметів і явищ природи дитина може вкладати свій зміст, сенс, асоціації, тобто пов'язувати сприйняття зовнішніх якостей природи з власними переживаннями. Тому педагогічну роботу з ознайомлення вихованців дошкільного віку з пейзажним жанром доцільно розпочинати з організації початкового чуттєвого пізнання, споглядання дітьми естетичних властивостей природи та переживання їх краси. Тільки після такої підготовки вони можуть навчитися бачити ці прояви в художніх картинах (Белкіна, 1996).

Результати психолого-педагогічних досліджень, присвячених проблемі сприйняття дітьми дошкільного віку творів мистецтва, доводять, що для даної вікової категорії властива здатність сприймати художні образи, засоби виразності і цінність, яка в них закладена. Сприймання дитиною доквілля завжди супроводжується емоціями, певними зовнішніми та внутрішніми мотивами. Процеси сприйняття явищ і об'єктів природи корегуються метою, що поставлена самою дитиною або педагогом (Васильченко, 2007).

Ознайомлення і розгляд репродукцій творів пейзажного жанру покликані не тільки ознайомлювати вихованців з різними природними явищами та їх художнім осмисленням у творах образотворчого мис-

тецтва, але й організацією власної творчої діяльності. Особливо важливо, щоб діти бачили різні можливості зображення близьких їм подій, явищ природи, розуміти, як естетично і різноманітно їх можна намалювати (Котляр, 2006).

У груповій кімнаті, а іноді й в інших приміщеннях ЗДО варто влаштовувати виставки репродукцій з картин, ілюстрацій у книгах. Спочатку діти розглядають виставку організовано під керівництвом дорослого, а потім мають можливість приходити самостійно і розглядати ті картини, які найбільше сподобалися, зацікавили їх. Після майже двотижневого ознайомлення з такою виставкою вихованцям доцільно пропонувати тему для малювання, приміром, певну пору року. Цікаво будуть проходити заняття із зображувальної діяльності на теми: "Осінь золота", "Пізня осінь", "Сніжна зима", "Рання весна", "Сади цвітуть". Особисті враження старших дошкільників про природу в певний час року поєднуються з враженнями, отриманими від творів мистецтва (Белкіна, 1996).

Ураховуючи вікові особливості вихованців старшого дошкільного віку, їх необхідно ознайомлювати з пейзажами, де зображено ті прояви природи, які спостерігаються в певну пору року. Водночас старшим дошкільникам можна запропонувати виконати пейзажі не лише з яскраво вираженими рисами сезону, але й зобразити природу в перехідний період: як початок осені, так і золота чи пізня осінь. Також діти можуть малювати ті пейзажі, які особисто не спостерігали, але знання про них беруть з художніх ілюстрацій та оповідань. Доцільно познайомити дітей з пейзажами, що зображують різний час доби чи стан погоди (Масол, 2001).

Діти опановують основи художньої грамоти, зокрема, знання про такі засоби художньої виразності зображення на площині, як: крапка, лінія, пляма, колір. Завдяки цьому можуть відтворити власне естетичне ставлення до об'єктів та явищ природи у своїй творчій роботі.

Водночас опанування виражальних елементів графіки під час навчальних занять дозволяє вихованцям відтворювати власні емоції, почуття, і судження щодо об'єктів та явищ навколишнього світу.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, у процесі розвитку в дітей старшого дошкільного віку завдяки вмінню сприймати красу природи та емоційно відгукуватися на неї відбувається формування здатності розуміти, оцінювати та висловлювати особисті судження щодо її цінності. Саме твори образотворчого мистецтва як засіб естетичного освоєння дійсності має широкі можливості художньо образного відображення навколишнього середовища, впливу на почуття, смакові уподобання, ціннісні орієнтації та морально-естетичні ідеали вихованців. Завдяки ознайомленню вихованців з пейзажним жанром у творах образотворчого мистецтва, які ґрунтуються на принципах доступності, зрозумілості, відповідності віковим особливостям дітей дошкільного віку, й урахуванню інтересів і нахилів кожного вихованця реалізується комплекс освітніх завдань. Виховні завдання у процесі ознайомлення з творами пейзажного жанру визначають формування інтересу до предметів і явищ природи, природного доквілля рідного краю, бережливого ставлення до нього, виховання позитивних моральних якостей, а таким чином, і ціннісного ставлення до природи.

Подальші дослідження можуть зосереджуватися на теоретико-методологічному обґрунтуванні використання різних видів і жанрів образотворчого мистецтва в екологічному вихованні дітей дошкільного віку.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Белкіна Е. В. (1996). Вчимося бачити прекрасне: Методичні рекомендації по ознайомленню дітей молодшого шкільного та старшого дошкільного віку з творами образотворчого мистецтва. Київ. 32 с.

2. Васильченко Л. (2007). Формування основ духовності у молодших школярів у процесі навчання образотворчого мистецтва. (Автореф. дис. канд. пед. наук). Харків. 18 с.

3. Горобаха Н. М. (2001). Виховання екологічної культури дітей. Рівне. 212 с.

4. Котляр В. П. (2006) Основи образотворчого мистецтва і методика художнього виховання дітей. Київ: Кондор. 200 с.

5. Кузенко П. Я. (2010). Підготовка майбутнього педагога до керівництва образотворчою діяльністю дітей дошкільного віку. Івано-Франківськ. 190 с.

6. Лисенко Н. В., Мацук Л. О., Лисенко О. М. (2019). Ознайомлення з природою та основи проєкологічної освіти дітей дошкільного віку. Київ: Слово. 336 с.

7. Масол Л. (2001). Виховний потенціал мистецтва – джерело

освітніх інновацій. Мистецтво та освіта, 1, 2–5.

8. Рейпольська О. Д. (2013). Формуємо у старших дошкільників цілісне світобачення. Київ: ІмексЛТД. 260 с.

REFERENCES

1. Bielkina E. V. (1996). Vchymosia bachyty prekrasne: metodychni rekomendatsii po oznaiomlenniu ditei molodshoho shkilnoho ta starshoho doshkilnoho viku z tvoramy obrazotvorchoho mystetstva. Kyiv. 32 s.

2. Vasylchenko L. (2007). Formuvannia osnov dukhovnosti u molodshykh shkoliariv u protsesi navchannia obrazotvorchoho mystetstva. (Avtoref. dys. kand. ped. nauk). Kharkiv. 18 s.

3. Horopakha N. M. (2001). Vychovannia ekolohichnoi kultury ditei, Rivne. 212 s.

4. Kotliar V. P. (2006). Osnovy obrazotvorchoho mystetstva i metodyka khudozhnoho vykhovannia ditei. Kyiv: Kondor. 200 s.

5. Kuzenko P. Ia. (2010). Pidhotovka maibutnoho pedahoha do kerivnytstva obrazotvorchoiu diialnistiu ditei doshkilnoho viku. Ivano-Frankivsk. 190 s.

6. Lysenko N. V., Matsuk L. O., Lysenko O. M. (2019). Oznaiomlennia z pryrodoiu ta osnovy proekolohichnoi osvity ditei doshkilnoho viku. Kyiv: Slovo. 336 s.

7. Masol L. (2001). Vychovnyi potentsial mystetstva – dzherelo osvitych innovatsii. *Mystetstvo ta osvita*, 1, 2–5.

8. Reipolska O. D. (2013). Formuiemo u starshykh doshkilnykiv tsilisne svitobachennia: navchalno-metodychni posibnyk. Kyiv: ImeksLTD. 260 s.

Стаття надійшла 15.05.2025 р.

